

ФАСАДНА КЕРАМИКА НА СТАМБЕНО-ПОСЛОВНОЈ ЗГРАДИ АРХИТЕКАТА ДАРКА И МИЛЕНИЈЕ МАРУШИЋ У НОВОМ САДУ, НАГРАЂЕНОЈ НАГРАДОМ „БОРБА“

FAÇADE CERAMICS ON THE RESIDENTIAL AND BUSINESS BUILDING BY ARCHITECTS MILENIJA AND DARKO MARUŠIĆ IN NOVI SAD, RECIPIENT OF THE “BORBA” AWARD

UDC: 72.071.1:929 Marušić D.
72.071.1:929 Marušić M.
72(497.113 Novi Sad)
DOI: 10.5937/FRG2401082A

Оригинални научни рад (примљен: мај 2024, прихваћен: септембар 2024)

Небојша Антешевић*, Илија Губић**

Сажетак

Награда за архитектонска остварења „Борба“, коју је 1964. године установио београдски дневни лист *Борба*, постала је најпрестижнија архитектонска награда у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). Уведена је ради промоције архитектонских достигнућа у свим републикама, а касније, од 1975. године, и у две покрајине Републике Србије. Наградом су валоризована архитектонска дела која су допринела естетским, хуманим и практичним условима живота социјалистичке државе и друштва. Награђена остварења на републичком и покрајинском нивоу су уједно била и номинације за савезну награду. Савезни жири је током година уочавао потребу за већом заступљеношћу стамбених објеката, међутим, посебна награда за ову типологију није била уведена. Награда „Борба“ је након распада Југославије 1991. године додељивана у Србији и Црној Гори. Године 1998. награда је припала Дарку и Миленији Марушић за стамбени блок са „два лица“ на Булевару ослобођења у Новом Саду. Аутори су користили керамичке плочице на фасадама према Булевару, а опеку према унутрашњости блока – позивајући се на традиционалну архитектуру

* Др Небојша Антешевић, научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, Србија, ant.nebojsa@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8364-6346

** Илија Губић, докторанд, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд, Србија, 2020_41012@edu.arh.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-4915-5383

Војводине. Иако је награда укинута због финансијских проблема, представљала је једну од ретких платформи на којој су се водиле расправе, критиковале и славиле архитектонске идеје, као и достигнућа, остављајући значајан траг у архитектонској историји региона.

Кључне речи: Награда „Борба“, становање, стамбена архитектура, стамбени блок, фасадна керамика, Миленија и Дарко Марушић

Abstract

The “Borba” award, established in 1965 by the Belgrade daily newspaper Borba, became the most prestigious architectural accolade in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY). It was introduced to promote outstanding architectural achievements across all the republics and recognize exceptional architectural works that contributed to the aesthetic, humane, and practical living conditions of the socialist state. Initially awarded at the republic level, top national projects were nominated for a federal award. In several instances the Federal Jury acknowledged the need for better representation of housing projects, though no separate award for this typology was ever introduced. Following the dissolution of Yugoslavia in 1991, the “Borba” award continued in Serbia and Montenegro. In 1998, the award went to Milenija and Darko Marušić for their “two-face” housing block in Novi Sad. The authors used façade ceramics referencing traditional architecture of Vojvodina. Despite its eventual discontinuation due to financial constraints, the award represented one of the few pan-Yugoslav platforms where architectural ideas and achievements were debated, critiqued, and celebrated, leaving a significant mark on the architectural history of the region.

Key words: Borba Award, housing architecture, housing block, façade ceramics, Milenija and Darko Marušić

Увод: Награда „Борба“ и архитектура становања

Награда београдског дневног листа *Борба* за најбоља архитектонска остварења, установљена 1965. године, представљала је престижну архитектонску награду у Социјалистичкој Федеративној Републици

Југославији (СФРЈ).¹ У жељи да допринесе популаризацији вредних архитектонских остварења у свим републикама, редакција листа *Борба* је поводом 19. фебруара, дана када је 1922. године изашао у Загребу први број овог листа, одлучила да сваке године на тај дан додељује награде у виду плакета и диплома оним архитектонским делима која се изузетним вредностима, идејама и решењима издвајају од осталих.² С намером да се допринесе популаризацији архитектуре у Југославији, која се истицала својим вредностима, идејама и решењима, награда је додељивана за најбоље оцењена реализована архитектонска остварења из претходне године на подручју сваке републике, а у континуитету је додељивана сваке године све до 1991. године. Награђена остварења на републичком нивоу су уједно представљала и номинације за савезну награду. Принцип републичког кандидата за савезну награду, уз све слабости које је носио, имао је, по мишљењу архитекте и теоретичара савремене архитектуре Ранка Радовића, и потребну храброст да из југословенских средина, различите архитектонске традиције и урбане културе, издвоји годишње по једну кућу – једно дело

¹ О Награди „Борба“ за најбоља архитектонска остварења на простору Југославије видети у: „Борбине“ плакете и дипломе за најбоља архитектонска остварења. 1965. *Борба*, 19. фебруар, 7; Radović, R. 1969. *Nagrada „Borbe“ za arhitekturu, Arhitektura urbanizam*, 59, 11; Марковић, М. 1972. Афирмација награде за архитектуру, *Борба*, 19. фебруара, 3; Šurbek, M. prir. 1986. *Nagrada u kulturi. Kultura – dokumentacija. Sveska 4*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 45–49; Jovanović, J., Tolić, I. 2012. “Borba” for architecture. In: Mako, V., Roter Blagojević, M., Vukotić Lazar, M. eds. *International Conference Architecture and Ideology*. Belgrade: Faculty of Architecture, University of Belgrade, Board of Ranko Radović Award, Association of Applied Arts Artists and Designers of Serbia (ULUPUDS), 825–836; Alihodžić, R. 2015. *Arhitektura u Crnoj Gori 1965-1990*. (Kroz prizmu „Borbine nagrade“). Podgorica: CANU; Jevšenak, T., Žnidaršič, R. ur. 2021. *Borba za arhitekturu – Vprašanje kolektivne identitete arhitekture v socialistični Jugoslaviji / Borba za arhitekturu – Pitanje o kolektivnom identitetu arhitekture u socijalističkoj Jugoslaviji*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo; Губић, И., Антешевић, А. *Стамбена архитектура Новог Сада кроз Награду „Борбе“*, Нови Сад: Структура, 2023.

² Награда је додељивана сваке године 19. фебруара, а у броју објављеном тог дана било је представљено свих шест награђених дела из свих република Југославије, са оценама жирија.

архитектуре – и да га затим доведе у „конкурентну“ везу са стваралаштвом других (Radović, 1971, 2). За архитектонска остварења реализована од 1974. године награда „Борба“ се додељивала и за аутономне покрајине Србије: Војводину и Косово и Метохију. Републичке и покрајинске награде су додељиване ауторима који живе и раде на тој територији без обзира на локацију изведеног дела унутар СФРЈ (Bakić, 1983, 26).³

Додељивање награде је успостављено у договору и у сарадњи са Савезом архитеката Југославије. О највреднијим архитектонским остварењима у свим југословенским републикама и покрајинама одлучивао је жири који су чинили представници листа *Борба* и републичких и покрајинских удружења архитеката. Републички жири се састојао од шест чланова од којих је три именовала *Борба*, а три републички савез архитеката, док се у сваком републичком центру одређивао жири који је утврђивао и додељивао награде за подручје своје републике. За награду АП Војводине жири је биран по истом систему, уз представника листа *Борба* из редакције за Војводину. Додела награде је била регулисана посебним правилником о начину доделе плаката. У преамбули правилника наведено је да се *Борба* награда установљава с циљем да „подстакне напоре за највишим достигнућима у архитектонском стваралаштву, које оквирима нашег живота треба да обезбеди хумане, естетске, племените, рационалне и практичне услове“ (Правилник Борбине награде за архитектуру, „Борба“, 1964). Награда је представљала куриозитет јер је на федералном нивоу у областима науке и уметности једино архитектура имала награду савезног значаја, коју су ствараоци прилагодили себи и прихватили је не само као врховну арбитражу квалитета већ и као једно од ретких општејугословенских попришта за сучељавање људи и идеја

³ У извештају жирија из 1983. године стоји да дело Бранислава Миливојевића – Фабрика чоколаде, бомбона и пецива „Пионир“ са пратећим објектом у Суботици – не испуњава услове прописане пропозицијама за доделу награде, јер аутор живи ван Покрајине и није члан Друштва архитеката Војводине. Жири је у првом кругу најпре прегледао приспеле радове како би се утврдило да ли испуњавају пропозиције награде, потом би радови који нису испуњавали неки од услова били дисквалификовани, затим би жири у првом кругу гласања дошао до три пројекта од којих се потом бирао награђени. О томе видети у: Bakić, 1983, 26.

братских народа и народности (Миленковић, 1996, 91). Архитекти свих република и покрајина су је прихватили као мерило квалитета савремене архитектонске продукције.

У одлуци Савезног жирија из 1971. године констатује се да је „архитектура туристичке привреде била у највећој мери заступљена, а да се и даље проблему стамбене изградње не поклања довољно пажње“ (*Борба*, 20. фебруар 1971, 7). Тада је републички жири предложио да се убудуће установи посебна награда за архитектонска остварења у стамбеној типологији, с обзиром на то да је стамбена изградња била и најобимнија, али до имплементације предлога није дошло. На ситуацију недостатка стамбене архитектуре међу номинованим и награђеним остварењима наградом Борбе указао је већ 1969. године и Ранко Радовић, констатујући да „поражава истина да се архитектура стамбених објеката – по дефиницији најмасовнији облик грађења и основни елемент животне средине – налази на најнижим степеницама квалитета ако је судити по ритму Борбиних награда“.⁴

⁴ Од 29 републичких награда које је доделио лист *Борба* током пет година само једном је била награђена стамбена архитектура (зграда у Љубљани), наводи Радовић, док су за исто време туристички објекти побеђивали 11 пута. У свим југословенским срединама, на пољу архитектуре, најмање су награђивани стамбени објекти. Такву ситуацију Радовић је критички представио на следећи начин: „Као да несташица стамбеног простора и његова неопходност за друштвено и лично здравље сваког човека обезбеђује произвођачима ‘стамбене робе’, архитектама који раде за то тржиште и индустрији која је глува за нове формуле грађења стамбеног простора у великим серијама, али разноврсно и богато у простору, обезбеђује дакле да унапред и по било коју цену продају сваки размештај четири зида, сваку функционалну глупост, сваку занатску грешку, сваку економску ‘рачуницу’ без стварне економичности.“ Касније, током седамдесетих и осамдесетих година 20. века стамбена архитектура у Југославији је дошла више до изражаја, како у пројектантском тако и у грађевинском смислу, али је остала без запажених признања. О томе видети у: Radović, 1969, 11. Треба поменути да је Радовићева *Спомен-кућа битке на Сутјесци* 1972. године била у ужем избору за републичку награду *Борбе*, главни конкурент стамбеном комплексу *Златибор* у Титовом Ужицу београдског архитекте Станка Мандића. Жири наводи да „стамбена архитектура обично не пружа аутору велике обимне могућности, али да Мандић овим објектом доноси нове продоре у решавању стамбене архитектуре“. Више о закључцима жирија у: Најбољи у Србији – „Златибор“ Станка Мандића, 1972. Радовић од тада није више у јавности износио судове о награди *Борбе*, нити је своја изведена дела номиновао.

Радовић је и 1971. године, пишући о награди Борбе, истакао да „стамбена архитектура ретко постиже одговарајући ликовни и градитељски ниво“, али је сматрао да не би требало мењати дух и карактер те награде и стамбену архитектуру издвајати из конкуренције у посебну награду, него јој омогућити да се у објективним условима „бори“ са другим кућама, јер таква награда има задатак да се покажу истински процеси у архитектури (Radović, 1971). Стога је Ранко Радовић предлагао да би, поред Борбине награде, било потребно установити више награда за стамбене објекте и стално их фаворизовати у многим приликама.⁵

Готово деценију касније, почетком 1980. године, Дарко Поповић, новинар недељног листа *НИН*, у чланку *Права слика стања*, написаном поводом доделе *Борбине* награде, констатује да укупан избор свих до тада награђених остварења представља својеврсну историју савремене архитектуре, али истовремено и запажа како је чудно да се у години која је била рекордна по броју изграђених станова тај квантитет није испољио и у квалитету архитектонских решења (Поповић, 1980, 30–31). Међу седам номинованих остварења за савезну награду 1979. године нашао се само један стамбени објекат, и то стамбени блок А-4 у новосадском Новом насељу, архитеката Славка Жупанског, Боре Радусиновића и Радоја Цветкова, који је претходно добио награду за најбоље остварење у САП Војводини (Поповић, 1980, 30).

Након 1991. године награда се додељивала у измењеном модалитету и контексту. Традиција југословенске награде за архитектуру листа *Борба* настављена је и 1992. године, али је са нивоа простора бивше Југославије пренета на територију Србије и Црне Горе. Касније, од 2007. до 2013. године, додељивана је архитектура из Србије, као и њиховим остварењима изван Србије. Због недостатка средстава, дуга традиција је прекинута. Док је у времену до 1991. године у оквирима СФРЈ само један пројекат из Војводине добио савезну награду, у другачијим околностима 1998. године као најуспешније дело изведено у Социјалистичкој

Републици Југославији (СРЈ) награђен је стамбено-пословни објекат на Булевару ослобођења у Новом Саду архитеката Миленије Марушић и Дарка Марушића (Дончић, 2017: 578),⁶ који је тема истраживања овог рада.

Стамбена архитектура у Новом Саду крајем XX века

У Новом Саду уочавају се низови различитих врста становања које носе обележја друштвених услова раздобља у којима су настјала. Препознају се делови града који су се развили на некадашњем пољопривредном земљишту, односно они који су настали на почетку индустријализације, као и подручја која су се развијала до Другог светског рата реконструкцијом постојећих делова града, или изградњом на насуту, до тада неизграђеном, терену (Reba, 2017: 117–130).⁷ Између два светска рата, а посебно пред избијање Другог, настају делови града са објектима за вишепородично становање, најчешће од три или четири спрата. После Другог светског рата, развијају се два типа породичног становања – са становима у приватном поседу и у вишеспратним зградама велике концентрације становништва са становима у друштвеном власништву. У овом периоду и са овим карактеристикама настали су и стамбени

⁶ Зграда је подигнута за решавање стамбених проблема војних лица и њихових породица. Основни капитал за градњу обезбеђен је продајом зграде Дома ЈНА на Тргу слободе Војвођанској банци (Дончић, 2017: 578). Конкурс је расписан 1989. године да би наредне 1990. године првонаграђени аутори са Институту за архитектуру и урбанизам Србије изградили објекат према главном пројекту. Извођач радова од 1991. до 1999. године било је Грађевинско предузеће „Напред“ из Београда.

⁷ Градитељско наслеђе Новог Сада у градском центру представља специфичност у односу на друге делове града. Што се тиче становања у центру, оно се одликује великим и дубоким парцелама са углавном приземним објектима који формирају атријумске или полуатријумске просторе. Функционална подела парцела и слојевито вишенаменско коришћење зграде битна су одлика ових делова града. Вишеструка трансформација у средишту града довела је до крајњих граница рационалности где је заузетост парцеле често преко 75%. Без обзира на то, центар са својим отвореним јавним просторима и зеленилом чини део града најпожељнији за социјализацију и представља градски идентитет, како у свом раду закључује Дарко Реба.

⁵ Примера ради, Савез архитеката Југославије није имао посебну награду за архитектуру. Ваља напоменути да Ранко Радовић у свом опусу од типологије становања има изведене свега четири породичне куће. Више о томе у: Губић, Путник Прица, 2022, 38–46.

објекти у Новом Саду, који су награђени и номиновани наградом *Борбе* до 1991. године (Milidragović, 2007, 10).⁸ У периоду до почетка деведесетих година прошлог века изградња и финансирање станова у Новом Саду одвијали су се или доделом станова у друштвеној својини запосленима у друштвеним предузећима и установама, како би се решавали стамбени проблеми у урбаним насељима, или доделом кредита за куповину станова и изградњу породичних кућа у приватном власништву.⁹

Променом стамбене политике почетком деведесетих година, друштвени станови су скоро у целини приватизовани, укинута су обавезна издавања за стамбену изградњу, а одржавање стамбеног фонда и финансирање стамбене изградње постали су брига појединца (Путник Прица, 2021). Почетак деведесетих година карактеришу два дивергентна правца у развоју града, па и у станоградњи: први, који настоји да настави традицију и да следи развој урбанистичке и градитељске мисли у свету, и други, који је обележен неконтролисаним или делимично контролисаним изградњом. Политички, економски и социјални застој и дезоријентација током деведесетих година прошлог века представљају крах концепта југословенске варијанте *волунтаристичког урбанизма*, заснованог на ничим неутемељеној претпоставци да се може све што се хоће, чиме је успостављена нераскидива веза између урбанизма и амбиција владајуће политичке елите и њеног идеолошког концепта (Mihajlović, Verbatov, Poznatov, 2001, 50–51).

За разумевање архитектуре награђеног стамбено-пословног објекта на Булевару ослобођења архитеката Миленије Марушић и Дарка Марушића потребно је претходно анализирати формирање локације. Урбанистичко формирање Булевара 23. октобра (од 1991. године Булевара ослобођења), спроведено током друге половине 20. века, пратила је изградња јавних и

стамбених објеката која траје и даље, па се чини да овај архитектонско-урбанистички комплекс још није завршен. Булевар 23. октобра представљао је рез који је у фокус урбанизације требало да постави нову доминантну друштвену класу и најрадикалнија је трансформација урбане матрице Новог Сада (Jović, Konstantinović, Zeković, 2023, 42), како је његова изградња подразумевала пробијање кроз старо градско језгро (Škorić et al., 2016). Булевар од самог почетка представља централну саобраћајницу и нови градски линеарни центар и јавни градски простор, који због својих димензија игра кључну улогу у трансформацији града према генералним урбанистичким плановима од 1950. године до данас. Булевар ослобођења је најдужа улица у Новом Саду – протеже се од Железничке станице до Моста слободе. Како су оба краја Булевара у време трасирања била неизграђена, на тим местима је започета изградња нових објеката. Вишепородична стамбена типологија и пословни објекти чине данас највећи део изграђених објеката на Булевару ослобођења.

Награђена реализација архитеката Дарка и Миленије Марушић

Брачни и ауторски пар Марушић своју вишедеценијску каријеру започели су непосредно након завршетка студија, а током каријере су се превасходно оријентисали на стамбену архитектуру. У стамбеном поготово, а свакако и у осталим видовима њиховог архитектонског израза, видљив је органски приступ архитектури, објекат хармонично уклопљен у постојећи амбијент, а простор уређен по мери човека (Милосављевић, 2021, 139–155).

Стамбено-пословни објекат архитеката Миленије Марушић и Дарка Марушића на Булевару ослобођења¹⁰ лоциран је у новијем

⁸ Гордана Милидраговић закључује да у Новом Саду најбоље изгледају стамбени блокови на Лиманима и на Новом насељу који имају решено паркирање и зелене површине унутар блокова. Станови у тим насељима су пројектовани у складу са бројним конкурсима где су се пројектанти трудили да дају најбоља решења. О томе видети у: Milidragović, 2007, 10.

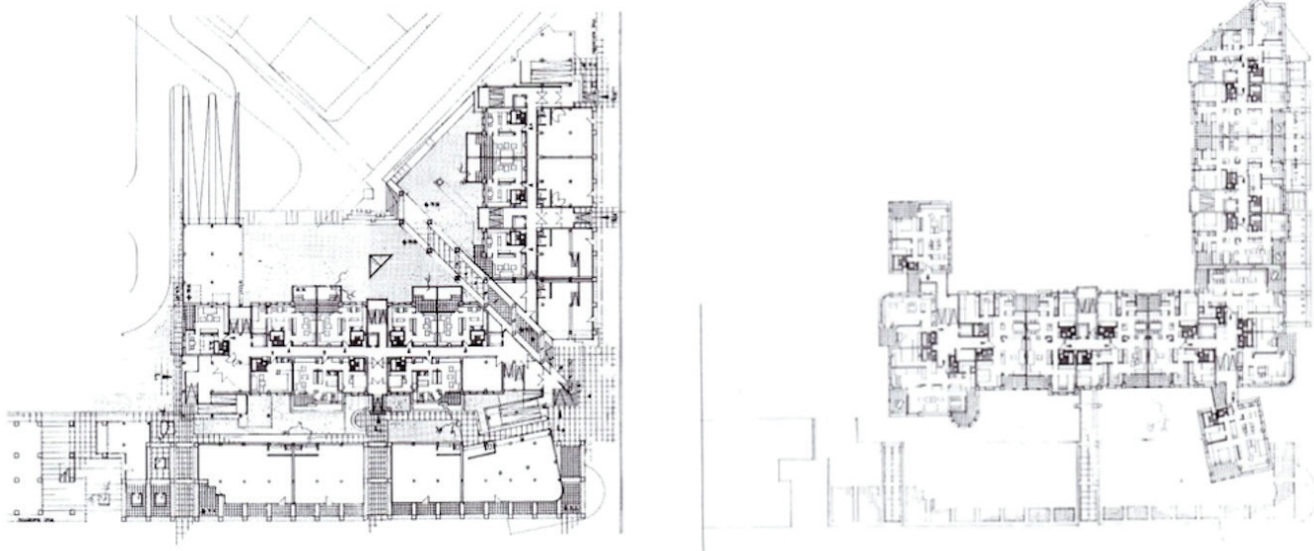
⁹ Кредите су давала предузећа запослених и пословне банке, а постојала је и солидарна стамбена изградња за социјалне категорије запослених.

¹⁰ О објекту је писано у стручним и научним часописима и монографијама: Marušić, D. i Marušić, M. 1999. Stambeno-poslovni objekat u Novom Sadu, casopis DaNS, 24; Поповић, С. 1999. Борбина награда за архитектуру 32. пут. Виртуозна композиција, Глобално и локално, 19. фебруар, 1, 13; Милашиновић Марић, Д. 2000. Вишеслојна носталгија – Стамбено-пословни објекат у Новом Саду, *Архитектура и урбанизам*, 7, 89–91; Станчић, Д. 2005. *Нови Сад од куће до куће*. Нови Сад: Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада.

делу Новог Сада, на контакту двеју градских матрица. Карактеристика објекта је да има два различита лица, од којих је оно окренуто великом и значајном Булевару ослобођења покривено фасадном керамиком, док је друго лице – окренуто према старом градском језгру – у црвеној опеци. Објект је компонован као полуотворени блок од две управне ламеле са шест спратова (Милашиновић Марић, 2000, 89). Објект је дистанциран од Булевара ослобођења приземним, пословним анексом с колонадом, чиме се постиже континуитет с неким од објеката на Булевару ослобођења из ранијег периода, док се садржајима у приземљу придружује концепту новог линеарног отвореног јавног простора Булевара (сл. 1). У ортогоналној шеми Булевара ослобођења и неправилног залеђа, уједињујући елемент је дијагонала у форми пасажа, која интегрише две градске матрице кроз парцелу. Поред тог третирања простора испред пословног дела зграде, аутори су уважавали пешачко кретање те увели дијагоналну пасарелу кроз приземље објекта, која повезује улични део Булевара ослобођења са Улицом Димитрија Аврамовића, што је био стари пешачки пут пре изградње зграде (Krstić, 2014).

Виши квалитет колективног становања, остварен је не само обликовањем већ и функционалном организацијом стамбених јединица. Двособни и трособни станови су флексибилних основа које се лако могу прилагодити старосној структури корисника (сл. 2). Станови су идеално дељиви на две стамбене јединице, а у складу с трансформацијама просечне породице, односно неопходности поделе стана по генерацијском ритму (Krstić, 2014).¹¹ У српској архитектонској пракси ово је добар пример усклађивања физичког и употребног века објекта, односно потребе да простор може поднети различите промене у породици.

¹¹ У свом позиву да се објект заштити, Душан Крстић 2014. године пише да је зграда први пут код нас свесно и у целини пројектована и остварена веома функционална идеја стана са два центра за две генерације (родитељи и деца), почев од двоипособних, па све до триипособних станова, који су и најбројнији. Центри су произишли из усвојеног животног искуства да ни деци, почев од њихових средњошколских дана, па све до њиховог запошљавања, као ни родитељима, не одговара смештај у заједничкој зони спавања с једним купатилом. Више у: Krstić, D. 2014. *Predlog za zaštitu dve građevine autorskog para Marušić*. Dostupno na: <https://aas.org.rs/predlog-za-zastitu-dve-gradevine-autorskog-paramarusic/> [Pristupljeno 20. 9. 2024]

Сл. 1. и 2. Основа приземља (лево) и основа типског спрата (десно) стамбено-пословне зграде на Булевару ослобођења, архитекти Миленија и Дарко Марушић. Блага искошеност кула доприноси динамици простора не угрожавајући његову геометрију и ред (Извор: Архитектура урбанизам 7, 2000, 89, 91).

Оно што у урбанистичком погледу представља изузетан квалитет ове зграде јесте одступање од конвенционалног угаоног габарита слободностојећег стамбено-пословног објекта. Сама зграда је урбанистичким решењем покренута и добро обликована у примарним волуменима, без икакве наметљивости (сл. 3 и 4). Томе доприноси њено изједначавање спратности са суседним објектима, општа смиреност секундарних волумена, као и повлачење главног корпуса од уличне регулације да би се на том месту поставио приземни пословни анекс с пешачком наткривеном колонадом испред локала.

Фасадна керамика на фасади

Другостепено обликовање, обрада и материјализација спољних површина, изузетно је промишљено, од завршних перфорираних венаца који скривају плитак коси кров и кула које целој просторној композицији дају чврстину и атрактивност па све до избора материјала и боја на фасадама (Živanović, Vasić, Janjić, 1985).¹² Фасадно платно предвиђено је у два реда опеке од 12 цм, с минералном вуном као термоизолационим материјалом између опеке. Завршни слој је од вештачког камена и фасадних глазираних плоча димензија 30 цм x 30 цм. Специфичност објекта су два различита изгледа, лица, која имају референце у историји архитектуре поднебља, њеним културним слојевима. Примена керамике на фасади указује на један креативан поступак преношења и интерпретације традиционалних градитељских искустава у савремене архитектонске токове уз задржавање одговарајућих мерила, хармоничних односа и естетских утисака (сл. 5) (Antešević, 2013). Најпре, фасада до Булевара ослобођења са зеленим и белим глазираним керамичким плочицама димензија 30 цм x 30 цм, позива се на сецесију у Војводини, док заобљеним линијама тераса на објекту и ритмичним растером на фасади упућује се на рану модерну архитектуру Војводине (сл. 6). Унутрашња, односно фасада према старом градском језгру израђена је у црвеној опеци, асоцирајући на традиционални мате-

ријал Војводине (Губић, Леонтиадис, 2018; Губић, 2022). Стамбени део објекта је у непрекинутом термичком омотачу: термоизолација у фасадном платну и ивичним носачима наставља се на хоризонталну топлотну заштиту у пасажима и кровну хоризонталну заштиту постављену у плитком таванском простору (Marušić, 1999, 15).

Сл. 3. и 4. Стамбено-пословна зграда на Булевару ослобођења, архитекти Миленија и Дарко Марушић (извор: фотографије аутора рада).

¹² О технолошким карактеристикама синтер и клинкер плочица за облагање зидова и фасада, те уопште врстама керамичких плочица, особинама, примени и начинима уградње, видети у: Živanović, Vasić, Janjić, 1985.

Сл. 5. и 6. Стамбено-пословна зграда на Булевару ослобођења, архитекти Миленија и Дарко Марушић (извор: фотографије аутора рада).

Закључак

Афирмацији архитектуре Војводине и локалних аутора, која је седамдесетих година прошлог века попримила регионалне карактеристике (Mitrović, 2010), допринела је од 1975. година и награда *Борбе*, која је у контексту Војводине показала извесне специфичности у односу на архитектонску продукцију у остатку земље. У конкуренцији за републичке, касније и покрајинске награде, а потом и савезну, биле су присут-

не различите архитектонске теме – објекти су варирали у величини, цени инвестиције, значењу у својој средини и положају у простору, док се у оцени остварења ипак настојало вредновати да ли аутор или аутори пружају неке нове вредности, назначују ли неке нове проблеме, односно доприносе ли стварно карактеру југословенске архитектуре (Kolacio, 1980, 71).

Још од прве покрајинске награде 1975. године, додељене пројекту предшколских установа од монтажних елемената у Зрењанину, Бачком Градишту и Беочину, архитекте Бенце Тибора, а које је изградио „ГИК“ Банат, низале су се номинације и награде *Борбе* за реализације различитих типологија које потврђују значај архитектуре за заједницу (предшколске установе, дечје село, раднички дом, одмаралиште и хотели, стамбени објекти и блокови, споменички комплекс, дом месних заједница, бањски комплекс, урбанистички пројекат обнове старог градског језгра, медицински центар, научни институт, градска аутобуска станица и др.). Овај избор архитектуре у Војводини репрезентује уједно и јединствен пројектантски став аутора исказан у структуралности и естетици *равничарског модернизма*,¹³ у *раванградовима* страних

¹³ Термином *равничарски модернизам* афирмише се архитектура Војводине локалних аутора која има регионалне карактеристике. Овим термином се означава и подржава јединствен пројектантски став аутора исказан у структуралности и естетици којима су подједнако сублимиране култура живљења и култура грађења у Војводини, развијана у афирмативном односу према урбаном и природном окружењу. Без обзира на избор материјала, да ли градили опеком, сировим бетоном или другим материјалима, објекти *равничарског модернизма* често су невеликих габарита, развијени у приземљу и првом спрату рађе него у висину. Аутори термина сматрају да су најзначајнији примери овакве архитектуре Раднички дом у Новом Бечеју Бенце Тибора, домови месних заједница „Серво Михаљ“ и „Јанош Сечењи“ у Зрењанину Ратка Познатова, Тениски клуб „Војводина“ у Новом Саду Милана Марића, Центар месних заједница у Новом Саду Душана Крстића, Осмогодишња школе у Бачу Милорада Милидраговића, Милорад Бербаков и његов Спомен-комплекс жртвама рације и Музеј прве хидроцентрале у Бечеју, Благоје Реба с Робном кућом „Леснина“ у Новом Саду и станицом МУП-а у Бечеју и други. Чак би се и стамбени блокови А4 на Новом Насељу у Новом Саду могли обележити овом кованицом, с обзиром не то да и сами аутори наводе како су за архитектуру насеља тражили колорит, материјале и форме на које је научен равничарски свет.

утицаја а локалних могућности (Јовановић, 2002, 14–15), у којем су подједнако сублимиране култура живљења и култура грађења развијана у афирмативном односу према окружењу (урбаном и природном).¹⁴ Заједничко реализацијама стамбене архитектуре које су номиноване и награђиване јесте управо развијање концепта зграде или блока на основу урбанистичке поставке, уз примену нових система и технологија грађења, те истраживање стамбених потреба, из чега су произашле различите могућности тема организације и коришћења стана. Тај концепт пратили су и Миленија и Дарко Марушић.

Нови Сад је на крају 20. века претрпео урбане трансформације које су утицале на настајање низа вишепородичних стамбених објеката, наглашених морфологијом, колоритом и/или употребом разноврсних архитектонских елемената, који су постали доминантни визуелни симболи булевара или делова града (Milinković, Krklješ, Brkljač, 2015), међутим, ниједан од стамбених објеката награђених или номинованих за награду Борба до 1991. године то није постао током времена. Пословно-стамбени објекат брачног пара Марушић засигурно је то променио, те је данас визуелни симбол Булевара ослобођења. Разни светски примери примене керамике у модерној архитектури указују да она има неколико вредности: уметничка/естетска вредност; употребна вредност и оно што се назива „туристичка вредност“, везано не само за естетички утисак већ и за посебност (Geraldes, 2017).

Укупним решењем волумена, обликовањем детаља, рационализмом у решавању

ентеријера, зграда је у време изградње, била путоказ новим генерацијама архитеката који су стасавали у приликама занемарених или онемогућених креативних могућности (Станчић, 2017: 580). Завод за заштиту споменика културе Новог Сада је евидентирао објекат као културно добро које ужива претходну заштиту, али ова процедура заштите није спроведена до краја.

Референце

- Alihodžić, R. 2015. *Arhitektura u Crnoj Gori 1965–1990. Kroz prizmu „Borbine nagrade“*. Podgorica: CANU.
- Antesevic, N. 2013. The influence of Balkan tradition at the Yugoslav architecture of the twentieth century – theoretical and historical treatise through review of selected chronological-spatial examples. In: Bogdanovic, R. ed. *On Architecture – International Conference and Exhibition*. Conference Proceedings. Belgrade: STRAND - Sustainable Urban Society Association.
- Bakić, S. 1983. „Borbina“ nagrada za arhitekturu u SAP Vojvodini, *DaNS*, 3–4, 26.
- Geraldes, C. F. M., Pais, A. N., Mimoso, J. M. 2017. Aesthetics, utility and values: a systematization of glazed ceramics in the façades of modernist architecture. *Intangibility Matters: International Conference on the values of tangible heritage*, LNEC, May 29–30, 1–11.
- Jevšenak, T., Žnidaršič, R. ur. 2021. *Borba za arhitekturo – Vprašanje kolektivne identitete arhitekture v socialistični Jugoslaviji/Borba za arhitekturu – Pitanje o kolektivnom identitetu arhitekture u socijalističkoj Jugoslaviji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Jovanović, J., Tolić, I. 2012. „Borba“ for architecture. In: Mako, V., Roter Blagojević, M., Vukotić Lazar, M. Eds. *International Conference Architecture and Ideology*. Belgrade: Faculty of Architecture, University of Belgrade, Board of Ranko Radović Award, Association of Applied Arts Artists and Designers of Serbia (ULUPUDS), 825–836.
- Jovanović, S. Odakle smo i kuda idemo. 2002. *DaNS*, 37, 14–15.
- Jović, S., Konstantinović, D., Zeković, M. 2023. Modernizacija Novog Sada u šest priča. U: Konstantinović, D. ur. *Novi Sad moderni grad*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka i BAZA, 34–65.
- Kolacio, Z. 1980. Borbina nagrada za 1979. godinu, *Arhitektura*, 172+3, 71.

¹⁴ Покрајинским наградама Борбе могла би се придружити и престижна савезна награда додељена 1984. године двојци београдских архитеката, Предрагу Цагићу и Боривоју Јовановићу, за реконструкцију делова градског ткива Кикинде, спроведену у периоду од 1977. до 1983. године, код које је до изражаја дошла стамбена архитектура у централним деловима града. О томе видети у: Petrović, 1987, 145–152. У образложењу савезног жирија, који су између осталог чинили угледни архитекти Иван Реди, Николас Кучан, Младен Водичка, Петер Габријелчич, Александар Кековић и Ратко Познатов, наводи се да су аутори реконструкцијом Кикинде „остварили просторе примерене човеку на свим нивоима његових потреба у једном урбанистичком ткиву“, при чему је сачуван „континуитет наслеђених просторних вредности амбијента у коначној конвенцији“, што је изнедрило изузетно успелу и хармоничну композициону целину. Више у: Милановић, 1984, 13.

- Krstić, D. 2014. *Predlog za zaštitu dve građevine autorskog para Marušić*. Dostupno na: <https://aas.org.rs/predlog-za-zastitu-dve-gradevine-autorskog-para-marusic/> [Pristupljeno 20. 9. 2024]
- Mihajlović, S., Berbakov, M., Poznatov, R., 2001. Novobečejska povelja 2001: Urbanizam koračka ispred, *DaNS*, 34, 50–51.
- Milidragović, G. Stanovanje danas u Novom Sadu. 2007. *DaNS*, 58, 10.
- Milinković, A., Krkleš, M., Brkljač, D. 2015. Multifamily residential buildings as urban landmarks in Novi Sad, *Међународна конференција Савремена достигнућа у грађевинарству*. Суботица: Грађевински факултет, 675–681.
- Mitrović, V. 2010. *Arhitektura XX veka u Vojvodini*. Novi Sad: Akademska knjiga, Muzej savremene umetnosti Vojvodine.
- Petrović, Z. 1987. Rekonstrukcija delova gradskog tkiva Kikinde. U: Jarić, M. ur. *40 godina građevinarstva Socijalističke Republike Srbije*. Beograd: Izgradnja, 145–152.
- Prikaz stanovanja u Novom Sadu od 1970–1980. godine. 1986. *DaNS*, 6, 5–21.
- Radović, R. 1971. „Borbine“ nagrade za arhitekturu, *Urbanizam Beograda*, 11, 2–4.
- Radović, R. 1969. Nagrada „Borbe“ za arhitekturu, *Arhitektura urbanizam*, 59, 11.
- Radović, S. 2004. Novi Sad – *tipovi stanovanja i načina života*. Zrenjanin: Agora.
- Reba, D. 2017. Street system as determinant of urban and social structure of central areas of Novi Sad and Sombor. *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, No. 15/1, 117–130.
- Škorić, S., Krkleš, M., Milinković, A., Brkljač, D. 2016. Liberation Boulevard's Structure and Identity Impact on Pedestrian Activities. *Савремена достигнућа у грађевинарству, 4. међународна конференција*. Суботица: Грађевински факултет, 777–786.
- Šurbek, M. prir. 1986. *Nagrade u kulturi*. Kultura – dokumentacija, sveska 4. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Živanović, M. B., Vasić, R. M., Janjić, O. G. 1985. *Keramičke pločice: osobine i tehnologija*. Beograd: Institut za ispitivanje materijala SR Srbije.
- „Борбине“ плакете и дипломе за најбоља архитектонска остварења. 1965. *Борба*, 19. фебруар, 7.
- Губић, И. 2022. *Опус архитекте Имреа Маковецца и нереализовани пројекти у Војводини*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, XXXV, 119–127.
- Губић, И., Леонтиадис, С. 2018. *Предлози Ранка Радовића за уређење централних јавних простора градова Војводине*. Грађа за проучавање споменика културе Војводине, XXXI, 157–167.
- Губић, И., Путник Прица, В. 2022. Пројекти Ранка Радовића за породичне куће, *Архитектура и урбанизам*, 55, 38–46.
- Марковић, М. 1972. Афирмација награде за архитектуру, *Борба*, 19. фебруара, 3.
- Милановић, Ј. 1984. Нови лик града, *Борба*, 18–19. фебруар, 13.
- Милашиновић Марић, Д. 2000. Сазвучје разноликости, *Архитектура урбанизам*, 7, 85–93.
- Миленковић, А. 1996. *Arhitectura Politica Ultra*. Београд: Савез архитеката Србије, А. Миленковић.
- Милосављевић, Ј. 2021. Архитектонска дела ауторског и брачног пара Дарка и Миленије Марушић, *Наслеђе*, 22, 139–155.
- На „Борбином“ конкурс за најуспешније архитектонско дело награде за хотел и гаражу. 1971. *Борба*, 20. фебруар, 7.
- Најбољи у Србији – „Златибор“ Станка Мандића. 1972. *Борба*, 10. фебруар, 1.
- Поповић, Д. 1980. Права слика стања, *НИН*, 1521, 2. март, 30–31.
- Правилник „Борбине“ награде за архитектуру. 1964. *Борба*, Београд: „Borba“.
- Путник Прица, В. 2021. Повратак прошлости: стамбено питање и криза архитектуре станавања у новијој српској архитектури. У: Кадијевић, А. ур. *Културна баштина и криза: херитолошки и архитектонски аспект*. Београд: Филозофски факултет, 81–96.
- Станчић, Д. 2017. Нови Сад од куће до куће. Нови Сад: Студио „Бечкерек“.